

С.О. Тарасюк

Сенсожиттєві орієнтації як основа розвитку особистості безробітного: постановка проблеми

У статті розглядається сенс життя як основа, завдяки якій можливий подальший розвиток особистості і його існування взагалі, а також питання найбільшої ролі сенсу життя саме в кризові періоди, що є тією причиною, яка дозволяє перебороти кризу і знайти потрібний напрям розвитку.

Ключові слова: сенс життя як психологічний феномен, сенсожиттєві орієнтації безробітних, психологічна допомога.

This paper deals with the meaning of life as a principle through which further development of the individual is possible and the individual's very existence; and also the issue of the most significant role of the meaning of life, specifically in times of crisis, which is the ground that makes it possible to overcome the crisis and to find the right line of the development.

Keywords: meaning of life as a psychological phenomenon, meaning of life guidance for the unemployed, psychological support.

Мета статті. У психологічній літературі сенс життя зазвичай характеризують як феномен, що забезпечує нормальне і продуктивне життя людини, втрата якого може мати трагічні наслідки. Знайти сенс життя – це найбільша і найвища цінність, неодмінна умова людського щастя. Але цей пошук складний, і результати його далеко не завжди успішні.

Відомий російський психолог Д.О. Леонтьєв зазначав, що “проблема смислу ... – це останнє аналітичне поняття, яке увінчує загальне вчення про психіку, так само як поняття особистості увінчує всю систему психології” [5].

Саме тому проблема сенсу життя в психології так чи інакше досліджувалась та розглядалась практично всіма науковими школами у зарубіжній (А. Адлер, В. Франкл, Дж. Ройс, Р. Мей, С. Мадді, Дж. Б'юдженталь та ін.) [10], російській (А.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Ф.Є. Василіук, Г.О. Вайзер, Д.О. Леонтьєв, В.Е. Чудновський) і в українській психології (С.Д. Максименко, О.В. Киричук, З.С. Карпенко, В.В. Клименко, В.А. Роменець, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, А.В. Толстоухов та ін.).

Психолог К. Обуховський відзначає, що властивістю птаха є потреба літати, а властивість дорослої людини – потреба знайти сенс власного життя. Він визначає необхідність сенсу життя як третю (разом із пізнанням світу і емоційними контактами) специфічну людську потребу. Сенс життя, на думку В.Е. Чудновського, можна визначити як такий, що “перебуває над зовнішнім і внутрішнім” світом особистості, інтегрує механізм гармонізації буття і психологічного благополуччя, узгоджує протиріччя [8]. Оптимальний сенс життя дослідник характери-

зує як гармонійну структуру сенсожиттєвих орієнтацій, які зумовлюють високу успішність у різних галузях діяльності, максимальне розкриття здібностей та індивідуальності людини, її емоційний комфорт, що проявляється у наповненості життя й задоволенні ним.

Сенс життя залежить також і від певних фізіологічних параметрів. Для людини, яка втратила здоров'я, пошуки оптимального сенсу життя можуть відбуватися різними шляхами і привести до різних результатів. Він також тісно пов'язаний із проблемою загальнолюдської моральності. Це постало особливо гостро у зв'язку із поширенням такого явища, як тероризм, що загрожує самому існуванню людства.

Отже, сенс життя людини не можна шукати поза самим її життям. Правильно визначити сенс свого життя – означає знайти самого себе.

Поняття сенсу життя тісно пов'язане із сенсожиттєвими ціннісними орієнтаціями, самовизначенням людини, стратегією її життя, подальшим життєвим шляхом.

Постановка проблеми. Проблема сенсу розглядалась в психології давно, практично із самого початку її становлення як науки, тому має багато ракурсів. Одним із таких ракурсів виступає проблема **дослідження сенсу безробітних в умовах ринкових відносин.**

На сучасному етапі розвитку ринку праці виникає гостра потреба не тільки у всебічному дослідженні змісту самого поняття “активність безробітного на ринку праці”, а й пошуку емпіричних індикаторів такої активності – як зовнішніх, так і внутрішніх чинників поведінки аплікантів у соціально-психологічній ситуації безробіття. Постає проблема: як практично підвищити активність людини щодо власної життєдіяльності?

Виклад основного матеріалу. На життєвому шляху самопізнання та самотворення рано чи пізно людина звертається до питання про сенс життя: “сенс життя взагалі” та “сенс мого власного життя”. Ці дві площини

Тарасюк Світлана Олександрівна, кандидат психологічних наук, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України (Київ).

© Тарасюк С.О., 2014

вказують на два рівні філософствування людини: 1) відносно буття як такого, сутнього як такого, існування як такого; 2) відносно “мого життя”, “мого покликання та призначення”, сутності мого “Я”. Цим типам філософствування властивий різний рівень абстрагованості від сутності проблеми, від реальності життя, від конкретних потреб життєдіяльності певної людини. Коли йдеться про сенс життя як психологічний феномен, актуалізується другий рівень філософствування, а здобутки психологічної науки стають провідними на шляху розв’язання проблеми. Хоча, звичайно, певне узагальнення досвіду суміжних наук і насамперед філософської має здійснюватись, а його результат – застосовуватись.

Запитувати про сенс – означає ставити питання про безумовне значення чогось, тобто про таке мислене значення, яке не залежить від чийогось суб’єктивного умонастрою, від свавілля будь-якої індивідуальної думки. Отже, коли йдеться про сенс, насамперед мається на увазі зміст або думка, що мають *загальне значення* і складають необхідний компонент будь-якого змісту, будь-якої думки взагалі.

Окрім такого загального значення, поняття “сенс” має *специфічне значення* позитивної всезагальної цінності, і саме в цьому аспекті воно постає, коли йдеться про сенс життя конкретної людини.

Активність безробітного на ринку праці зумовлена і може стимулюватись певним ставленням до життя: або як до вже поставленого кимось завданням (суспільством, традиціями, найближчим оточенням тощо), або як до відкритого, творчого завдання, коли необхідно вийти за межі даної визначеності (наприклад, вийти із соціально-психологічної ситуації, пов’язаної із безробіттям, що склалася на життєвому шляху людини).

Тому не випадково останнім часом усе більше посилюється інтерес до внутрішнього світу людини, її самосвідомості як регулятора думок і вчинків, які стають актуальними проблемами сьогодення. Посилюється інтерес до формування адекватного образу “Я”, самооцінки власного суб’єктного потенціалу, до структури – як конфігурації афективного, аксіологічного, когнітивного, поведінкового компонентів особистості та їхнього феноменологічного наповнення.

У зв’язку з цим актуалізується *проблема сенсу життя*. Вона не вимагає доказів. Історія розвитку духовної культури людства пронизана пошуком сенсу життя. Ця проблема вічна, тому що вона повторюється на кожному витку історії, у свідомості кожної людини. Своєрідність проблеми сенсу життя виявляється в тому, що, будучи однією з ранніх філософсько-етичних проблем, вона зберігає постійну значимість, змінюючи своє змістовне й емоційне забарвлення залежно від специфіки конкретного історичного фону й психологічних особливостей індивіда, який намагається її вирішити.

Людина завжди переймається питаннями пошуку сенсу свого буття, свого призначення. Без такого пошуку неможливий розвиток особистості, вирішення конфліктних ситуацій, професійне та особистісне зростання.

Таким чином, проаналізувавши різні підходи до проблеми сенсу та сенсу життя у найбільш відомих підходах зарубіжних та вітчизняних авторів, можна зробити

висновки, що категорія сенсу у психології є досить широко розроблюваною, простежується тісний зв’язок цієї категорії з категорією особистості. У більшості теорій сенс є інтегративною основою особистості, тобто розуміється як взаємодія індивідуального та соціального в людині.

Сенс життя людини диктується, з одного боку, її біологічною природою, а з другого – нав’язується суспільством. У цілому ж реалізується людиною на різних рівнях: організму, індивіда, особистості, індивідуальності, абсолютного суб’єкта [2].

Проте тільки на особистісному рівні (на рівні полі-суб’єкта) людина усвідомлює своє “Я” як єдиний неповторний індивід, як своєрідний центр фізично-духовного “погляду” на світ, як істота зі своїми унікальними фізичними і духовними потребами.

Також можна зробити висновки, що сенс впливає на зміст і спрямованість усієї життєдіяльності індивіда, на розвиток особистості, хоча механізм цього впливу й досі не розкритий. Сенс життя є певною основою, завдяки якій можливий подальший розвиток особистості і його існування взагалі. Найбільшу роль сенс життя відіграє саме в кризові періоди життя людини, будучи тією основою, яка дозволяє перебороти кризу і знайти потрібний напрям розвитку.

Людина, яка усвідомлює свої цілі, може визначити сенс свого життя, здатна будувати перспективу майбутнього, конструювати та порівнювати різні варіанти поведінки, шукати та знаходити сенс своїх дій. Така людина спрямована у майбутнє і здатна зробити свій вільний вибір, тобто здатна керувати своїм життям, будувати його згідно зі своїми бажаннями і потребами, що, в принципі, і є кінцевою метою психологічної допомоги.

Засвоюючи духовні елементи суспільного життя, людина, що шукає роботу, додаючи до них свої елементи із власного досвіду, формує власний тип світогляду – свій неповторний погляд на світ і своє місце в ньому, стає істотою духовно-моральною, тобто особистістю, усвідомлюючи саму себе, мотивуючи свої вчинки і несучи за них відповідальність перед своєю біологічною природою, перед суспільством і самою собою.

Тут важливо в психологічному плані з’ясувати передусім етапи пошуку безробітним особистісного сенсу, зокрема: виникнення інтересу до власної долі; пошуку стратегії збереження життєвої рівноваги, спираючись на збережені в серці релігійні почуття, гумор, красу природи; у пробудженні за допомогою логотерапії почуття особистісної відповідальності за своє життя [11].

Важливим і актуальним на сьогодні є дослідження психологічних особливостей смисложиттєвих орієнтацій безробітних, людей, що шукають роботу на ринку праці. На наше переконання, це дозволить розглянути особливості формування їх ціннісно-сміслової сфери, з’ясувати основні фактори смислової регуляції на ринку праці, рівень осмисленості життя і свого місця в ньому.

Багато авторів вказують на значимість сенсу життя в розвитку особистості, проте самі механізми цього впливу не досить розкриті, у першу чергу через те, що недостатньо розроблені саме практичні методи дослідження смислової сфери особистості. Вивчення того, яку саме роль відіграє сенс у розвитку особистості, чи є він

інтегративною основою та детермінантою її розвитку, можна визначити як перспективу нашого подальшого дослідження.

Серед конкретних завдань дослідження сенсожиттєвих орієнтацій безробітних можна виділити:

- необхідність аналізу теоретичних підходів до проблеми сенсу життя особистості у вітчизняній та зарубіжній психології;

- розкриття на основі аналізу наукових джерел теоретичних підходів до сенсу життя особистості безробітного як науково прикладної проблеми;

- проведення широких емпіричних досліджень особливостей сенсожиттєвих орієнтацій безробітних у різних регіонах України;

- проведення емпіричних досліджень особливостей сенсожиттєвих орієнтацій безробітних громадян, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню;

- здійснення поглибленого аналізу взаємозв'язків емпіричних показників системи сенсожиттєвих орієнтацій безробітних із станами та властивостями ядра особистості, які мають першорядне значення для їх формування та функціонування;

- розроблення науково-практичних рекомендацій щодо психологічної підтримки та допомоги безробітним у самокорекції їх сенсожиттєвих орієнтацій.

При цьому можна допустити:

а) сенсожиттєві орієнтації особистості безробітного – складна функціональна система, складниками якої, з одного боку, є неусвідомлені життєві диспозиції, а з другого – результат комунікацій його із соціальним середовищем;

б) сенсожиттєві орієнтації для безробітного виступають як життєва задача, рушійною силою якої є його прагнення знайти і виконати сенс власного життя, інтегруючи індивідуальне та соціальне в подальшій діяльності;

в) сенсожиттєві орієнтації безробітних громадян знаходяться у тісному взаємозв'язку з їх поведінковими стратегіями на ринку праці, зокрема такими, як: цілеспрямований пошук роботи; хаотичний пошук роботи; відмова від пошуку роботи; прагнення набути нову спеціальність; згода на будь-яку роботу [3].

Методичну основу дослідження можуть скласти такі методи емпіричного дослідження, як:

1. Методика "Тест смисложиттєвих орієнтацій"

Д.О. Леонтєва, який є адаптованою версією тесту "Мета в житті" (Purpose-in-Life Test, PIL) Джеймса Крамбо і Леонарда Махоліка. Методика була розроблена авторами на основі теорії прагнення до смислу і логотерапії Віктора Франкла [6] й мала на меті емпіричну валідацію низки уявлень цієї теорії, зокрема уявлень про екзистенціальний вакуум і ноогенні неврози. Суть цих уявлень полягає в тому, що невдача в пошуку людиною сенсу свого життя (екзистенціальна фрустрація) і відчуття втрати сенсу, що витікають з неї (екзистенційний вакуум) є причиною особливого класу душевних захворювань – ноогенних неврозів, які відрізняються від раніше описаних видів неврозів.

Загальний показник усвідомленості життя за шкалою з 20 пунктів містить 5 субшкал: цілі, процес, результат, локус контролю – "Я", локус контролю життя [7].

2. Методика дослідження життєвих смислів

В.Ю. Котлякова.

За визначенням В.Ю. Котлякова, звертаючись до практичного дослідження смислової сфери особистості, ми зазвичай стикаємося з досить обмеженим набором методик. Відчуття цього дефіциту спонукало автора до пошуку нових підходів. Йому здалося цікавим спробувати розробити простий і зручний у використанні інструмент для визначення змісту системи життєвих сенсів (тобто для відповіді на питання, які категорії життєвих сенсів і в якому співвідношенні представлені в системі життєвих сенсів досліджуваного).

Автор об'єднав варіанти індивідуальних життєвих сенсів у більші групи чи категорії (за аналогією з класифікаційними категоріями П. Іберсола). Усього вдалося виділити 8 таких категорій життєвих сенсів. У рамках цієї класифікації всі життєві сенси можуть бути віднесені до альтруїстичних, екзистенціальних, гедоністичних, статусних, комунікативних, сімейних, когнітивних, самореалізації [4].

3. Багатофакторний особистісний опитувальник FPI (модифікована форма В).

Особистісний опитувальник створений головним чином для прикладних досліджень з урахуванням досвіду побудови і застосування таких відомих опитувальників, як 16PF, MMPI, EPI та ін.

Шкали опитувальника сформовані на основі результатів факторного аналізу і відображають сукупність взаємопов'язаних факторів. Він призначений для діагностики станів і властивостей особистості, які мають першорядне значення для процесу формування смисложиттєвих орієнтацій особистості, що стосуються її ядра.

Опитувальник FPI містить 12 шкал; форма В відрізняється від повної форми лише удвічі меншим числом питань. Загальна кількість питань в опитувальнику – 114 [1].

4. Опитувальник самоставлення В.В. Століна і С.Р. Пантелєєва.

Тест-опитувальник самоставлення (рос. – ОСО) побудований згідно із розробленою В.В. Століним ієрархічною моделлю структури самоставлення. Дана версія дозволяє виявити три рівні самовідношення, що відрізняються за ступенем узагальненості:

- глобальне самоставлення;

- самоставлення, диференційоване за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом і очікуванням ставлення до себе;

- рівень конкретних дій (готовностей до них) у відношенні до свого "Я".

Як вихідна приймається відмінність суті "Я-образу" (знання або уявлення про себе, у т.ч. й у формі оцінки вираженості тих чи інших рис) і самовідношення. У ході життя людина пізнає себе і накопичує про себе знання, які складають змістовну частину її уявлень про себе. Однак знання про себе саму, природно, їй небайдужі: те, що в них розкривається, виявляється об'єктом її емоцій, оцінок, стає предметом більш-менш сталого самоставлення та безпосередньо опосередковує зміст сенсожиттєвих орієнтацій особистості.

Опитувальник включає: шкала S – вимірює інтегральне почуття "за" чи "проти" власного "Я" випробуваного;

шкала I – самоповага; шкала II – аутосимпатія; шкала III – очікуване ставлення від інших; шкала IV – самоінтерес [9].

Висновок. Смыслова сфера особистості безробітного – це певна смыслова реальність, яка проявляється в різних формах і структурах, на різних рівнях психіки та регуляції поведінки. Смыслові структури, які визначають зміст й динаміку “внутрішнього світу” безробітного, є глибокими, інтимними структурами його свідомості, а тому найбільш цікавою і перспективною сферою психологічного дослідження.

Список використаних джерел

1. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб. : Издательство “Питер”, 2000. – 528 с.
2. Киричук О.В. Аксиологічні проєкції духовності // Цінності освіти і виховання: наук. метод. зб. / О.В. Киричук, З.С. Карпенко [АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні]. – К. : 1997. – С. 50–53.
3. Киричук О.В. Стратегії поведінки аплікантів на ринку праці та їх психологічні характеристики / О.В. Киричук // Бюлетень ІПК ДСЗУ. – 2005. - №2. – С. 31–35.
4. Методика исследования системы жизненных смыслов / В.Ю. Котляков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hpsy.ru/public/x2630.htm>
5. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – [2-е, испр. изд.]. – М. : Смысл, 2003 – 487 с. С. 3.
6. Леонтьев Д.А. Новые горизонты проблемы смысла в психологии // Проблема смысла в науках о человеке (к 100-летию Виктора Франкла): материалы международной конференции / под ред. Д.А. Леонтьева. М. : Смысл, 2005 – С. 36–49.
7. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО) / Д.А. Леонтьев. – М. : “СМЫСЛ”, 1992. – 16 с.
8. Максименко С.Д. Экспериментальна психологія : підруч. / С.Д. Максименко, Е.Л. Носенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 360 с.
9. Пантिलеев С.Р. Методика исследования самоотношения // Практикум по психодиагностике. Конкретные психодиагностические методики / С.Р. Пантилеев, В.В. Столин. – М., 1989. – 166–172 с.
10. Франкл В. Психотерапия на практике / В. Франкл : пер. с нем. – СПб. : Ювента, 1999. – 256 с.
11. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл : пер. с англ. и нем. [под общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева]. – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.

Стаття надійшла 23.09.2013

УДК 338.24:005.336.3:378

А.В. Черкасов, О.В. Родіонов, Д.І. Поліщук

Вплив демографічних факторів на перспективи розвитку системи вищої освіти

У статті наведено результати аналітичного дослідження процесів функціонування системи вищої освіти та впливу демографічних факторів на неї. Проаналізовано вплив вищої освіти на процеси економічного, соціального, інноваційного та гуманітарного розвитку регіонів країни. Визначені динаміка кількісних характеристик функціонування системи вищої освіти, особливості інноваційного розвитку підприємств та їх взаємодія із університетським середовищем.

Ключові слова: вища освіта, економіка регіонів країни, підприємницький сектор, інновації.

The article reveals results of an analytical study of the functioning of higher education and the impact of demographic factors on it. The influence of higher education on the processes of economic, social, innovation and human development of the country was also analyzed. The dynamics of quantitative characteristics of higher education system was specified, as well as the innovative development of enterprises and their interaction with the university environment.

Keywords: higher education, country's regional economy, business sector, innovation.

Постановка проблеми. Інститут вищої освіти є однією з найважливіших складових регіональних соціально-економічних систем. У сучасних умовах вища освіта Черкасов Андрій Володимирович, кандидат економічних наук, доцент, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України (Київ); Родіонов Олексій Володимирович, кандидат економічних наук, доцент, Луганський національний аграрний університет (Луганськ); Поліщук Дмитро Іванович, заступник директора Луганської обласної служби зайнятості (Луганськ).

розглядається як чинник соціального, інноваційного та економічного розвитку регіонів, фактор конкурентоспроможності підприємницького сектору та складова, що визначає якість життя населення. Виходячи з цього, держава здійснює бюджетні видатки на утримання та розвиток вищої школи, створює умови для зростання її фінансового потенціалу за рахунок можливості надання платних освітніх послуг, що здійснюються на замовлення фізичних осіб та підприємств.

Таким чином, на наш погляд, важливим є визначення того, наскільки ефективні процеси управління у вищій освіті, чи виконує вища школа покладені на неї фундамен-

© Черкасов А.В., Родіонов О.В., Поліщук Д.І., 2014